

12. Паклин Н.А. Крах диктатуры Антонеску [Румыния. 1940 – 1944 гг. Документальный очерк] // Новая и новейшая история. – 1976. – №3. – С.91–104.
13. Паклин Н.А. Крах диктатуры Антонеску [Румыния. 1940 – 1944 гг. Документальный очерк] // Новая и новейшая история. – 1976. – №4. – С.95–114.
14. Русак А.В. Союзники гитлеровской Германии в войне против СССР 1941 – 1945. – К.: Ин-т истории НАН Украины, 1998. – 296 с.
15. Языкова А.А. О некоторых вопросах изучения истории румынского фашизма // Вопросы истории. – 1970. – №3. – С.140 – 147.
16. Antonescu – Hitler: Corespondenta și intilniri inedite (1940–1944)/ Ed. alc. de Arimia V., Coord. stiitific Cjnstantiniu F. – București: Coria, 1991.
17. Antonescu I. Epistolarul infernului. – București: Viitorul Românesc, 1993. – 430 p.
18. Buzatu Gh. România și Razboiul Mondial din 1939–1945. – Iași: Centru de istorie și civilizație Europeane, 1995. – 476 p.
19. Constantiniu F. Intre Hitler și Stalin: Romania și pactul Ribbentrop–Molotov. – București: Danubius, 1991. – 135 p.
20. Constantiniu F. O istorie sinceră a poporului român. – București: Univers Enciclopedic, 1997. – 592 p.
21. Ion Antonescu și “Garda de Fier”. Pe marginea prapastiei (21–23 ianuarie 1941) / Ed. Ingr. de S. Diucu. – Tirgu-Mureș: Rom-Editon, 1991.

The problem of Ukraine in foreign polisy of Romania 1940 – 1941 on the scientific literature is not enough investigated. Research covered the significant period of World War II. In 1940 the establishment of dictatorship of I.Antonescu in Romania happened and the Romanian state was transformed into Legionary, the satellite of Germany. The author writes about the political doctrine of Romania concerning Ukraine over the chronological period 1940 – 1941.

Key words: dictatorship of I.Antonescu, foreign polisy of Romania, political doctrine of Romania, Bessarabia, Bucovina, Transnistria.

УДК 94:355.318.2 (100+4+430) “1939/1945”

ББК 63.3 (2)722

А.В. Боляновський

“РАДЯНСЬКІ КОЛАБОРАЦІОНІСТИ” В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ НІМЕЧЧИНИ (1941–1945 рр.): ПРОБЛЕМА ЧИСЕЛЬНОСТІ

У статті досліджено питання кількості мешканців Радянського Союзу в складі Збройних сил Німеччини протягом німецько-радянської війни. Дана стаття робить важливий внесок у розуміння цієї складної наукової проблеми на підставі невідомих досі німецьких архівних документів, а також споминів очевидців і наукових праць.

Ключові слова: Збройні сили Німеччини, Третій Рейх, колабораціонізм.

Однією з найконтroversійніших тем у дослідженні подій періоду Другої світової війни була й залишається на сучасному етапі проблема військової співпраці з Третім Рейхом вихідців із територій, що на 22 червня 1941 р. перебували в складі СРСР. На пострадянському просторі

наукову дискусію з цього питання було започатковано тільки в останні місяці існування Радянського Союзу. З поступовим відходом від замовчування проблеми особливу полеміку політичного забарвлення викликали розбіжності в питанні визначення навіть приблизної загальної кількості вояків іноземних формувань німецької армії. У Радянському Союзі до останніх днів його існування це явище свідомо применшувалося з тієї причини, що визнання в тій країні факту наявності в німецькому війську приблизно мільйона громадян СРСР говорило на користь тези про широкомасштабне незадоволення радянською системою й наявність масових антикомуністичних визвольних рухів. Також доволі типовим було применшення кількості й ролі російських військовослужбовців у Збройних силах (ЗС) Німеччини порівняно з іншими іноземцями, що не давало можливості збагнути масштабність цього явища [1]. У 1989 р. першим провісником зацікавлення проблемою в СРСР було інтерв'ю кандидата історичних наук, майора Анатолія Колесника в газеті “Аргументи і факти” з тезою про те, що “у роки війни мундир фашистської армії носило приблизно 1 млн. колишніх радянських громадян” [6]. Ця теза, що викликала шок навіть серед радянських науковців, була повторена в подальших працях згаданого автора [4; 5].

Хоча за останні п'ятнадцять років у пострадянських державах побачив світ цілий ряд досліджень проблеми вихідців із підрадянського східноєвразійського простору в ЗС Німеччини, і нині залишається актуальним завдання верифікації цієї цифри, аналізу наявних тверджень у науковій літературі та її підтвердження чи, навпаки, спростування. Наскільки ця цифра обґрунтована архівними документами, науковою літературою, споминами безпосередніх учасників тих подій? Розгорнуту характеристику багатьох аспектів питання навряд чи можливо зробити навіть у спеціальному дослідженні. У даній статті хотілося б стисло визначити основні проблеми, що постають перед науковцями в разі його вивчення, і спробувати бодай частково відповісти на поставлені вище запитання. Необхідно, зокрема, дати уявлення про наявні на сьогодні численні дані з теми, зіставити їх та визначити ступінь їх достовірності.

Першою проблемою, що постає перед дослідниками під час роботи із заторкнутою темою, є термінологія. Для історіографії СРСР і західних країн, які були його союзниками по антигітлерівській коаліції, спільним було негативне окреслення людей, які співпрацювали з Третім Рейхом незалежно від мотивів дій і намірів чи прагнень цих осіб. У другій половині ХХ ст. радянські історики застосовували своєрідний публіцистично-пропагандистський слоган “пособники німецько-фашистських окупантів”. Водночас західні історики всіх вихідців із СРСР називали “радянськими колабораціоністами” в образливому сенсі як зрадників і злочинних співробітників нацистської Німеччини, але після його розпаду

поступово відбувся відхід від цього штампа. Наприклад, американський учений Марк Еліотт окреслив проблему як явище радянського військового колабораціонізму в сенсі зради державі або злочинної співпраці [14, с.89–90]. Проте, з огляду на складність спільного окреслення одним терміном представників різних національностей, які походили з підконтрольних Радянському Союзові територій, видається доцільним для їх загального окреслення в даному разі вживати термін “радянські колабораціоністи” тільки формально й умовно. Слід зважати на те, що ці люди не могли змінити примусово нав’язане їм громадянство й СРСР був конгломератом народів, землі яких усупереч їх волевиявленню були окуповані військами більшовицької Росії. Шляхом абсорбації територій цих народів у 1920 р. були позбавлені національної незалежності й державної самостійності Україна, Білорусь, Грузія, Вірменія та інші євразійські країни (а в 1940 р. теж країни Балтії), що відновили свій суверенітет після революційних подій 1917 р. у Російській імперії. Допоки це контроверсійне питання оцінюється дослідниками по-різному, незважаючи на політичне забарвлення й негативний зміст цього терміна в рамках міжнародної дискусії, слова “радянські колабораціоністи” видається доцільним вживати в лапках або з додатком “так звані”.

Іншою проблемою у встановленні кількості іноземців є те, що у воєнні роки вихідці із СРСР у ЗС Німеччини були зосереджені в основному не в національних формуваннях, а переважно в багатонаціональних збройних формаціях або зараховані до німецьких з’єднань на індивідуальній основі на статусі “допоміжних добровольців” – “тіві” (Hilfswillige – Hiwi). Розпорошеність їх по сотнях формувань різних родів військ робила практично неможливою їх точну реєстрацію за умов ведення воєнних дій. Крім того, одних із них зараховували до ЗС Німеччини, інші гинули на фронті, дезертирували або потрапляли до полону військ супротивника. За умов відсутності регулярного обліку й постійної ротації вояцьких кадрів із вихідців із СРСР точну їх кількість підрахувати так само неможливо, як, образно кажучи, неможливо достовірно підрахувати кількість крапель, які постійно падають із водоспаду в окремо взятий проміжок часу.

Ще однією проблемою є розпорошеність по різних архівах статистичних даних про кількість вихідців із СРСР, які служили в складі ЗС Німеччини. Основними з них є документи різних установ Верховного командування ЗС Німеччини ОКВ (Oberkommando der Wehrmacht – ОКВ) та Верховного командування сухопутних військ Німеччини – ОКГ (Oberkommando des Heeres – ОКН). Реєстри кількості громадян союзних Німеччині держав Європи були складені як німецькими установами, так і відомствами цих країн і збереглися до наших днів. Натомість дані про кількість вихідців із СРСР, факт перебування яких у ЗС Німеччини з

політичних причин узагалі замовчувався, вимагає уточнень і подальшого вивчення, оскільки уявлення про них можна скласти тільки на основі уривчастих даних деяких німецьких документів або споминів представників генералітету Вермахту, на базі яких робили свої припущення науковці. І західні, і радянські використовували брак таких реєстрів до останніх років “холодної війни” для обстоювання своїх тверджень: перші доказували, що в ЗС Німеччини було більше мільйона вихідців із СРСР, другі – набагато менше мільйона. За таких обставин ні першим, ні другим не була вигідною точна інформація з даного питання, оскільки вона неминуче ламала би міф однієї зі сторін. Саме тому в розробці й ретельному вивченні теми до певної міри не були зацікавлені ні західні, ні радянські історики.

До осені 1941 р. вихідці із СРСР служили в ЗС Німеччини в доволі незначних кількостях, що було зумовлено небажанням нацистів залучати їх до військової співпраці й розрахунки на розгром СРСР силами Вермахту. Проте крах стратегії “блискавичної війни” змусив вербувати цю категорію осіб у все більших масштабах до німецьких сухопутних військ, Військово-повітряних сил – ВПС, Люфтваффе (Luftwaffe) і дещо меншою мірою до Військово-морських сил ВМС (Kriegsmarine), десятки тисяч чоловіків – до військ СС “Ваффен-СС” (Waffen-SS) як своєрідного четвертого роду ЗС Німеччини в роки Другої світової війни. Особливо масове вербування вихідців із СРСР почалося після проголошення Третім Рейхом “тотальної війни” і мобілізації всіх наявних людських резервів підконтрольних йому територій до німецьких військ для їх використання в інтересах ведення війни. Сучасники й дослідники подають різні дані, причому інколи щодо одних і тих самих проміжків часу. За даними відділу розвідки “Іноземні армії Сходу” при ОКГ на 1 лютого 1943 р. було сформовано 80 східних батальйонів і 140 східних сотень загальною чисельністю 80 тис. вояків; 37 тюркських батальйонів були транспортовані або переводилися на фронт і 80 перебували в стані формування (разом 80 тис. легіонерів). Окрім них діяла служба порядку чисельністю від 60 тис. до 70 тис. осіб і добровольці, кількість яких сягала 400 тис. або разом 750 тис. осіб зі Сходу [10]. За даними колишнього німецького генерала й водночас військового історика Буркгарда Мюллера-Гіллебранда, на початок 1943 р. до ніколи насправді неіснуючих міфічних Східних військ (Osttruppen) було причислено 176 батальйонів і 38 самостійних сотень загальною чисельністю від 130 тис. до 150 тис. вояків, які були переважно завербовані з колишніх радянських військовополонених [16, с.107]. За твердженням американського дослідника М.Купера, усього на окупованих східних територіях було задіяно 420 тис. військовослужбовців, які трактувались як вояки Східних військ, та 238 тис. охоронних

батальйонів, що перебували в підпорядкуванні німецької поліції порядку [12, с.145–146].

Для визначення загальної кількості вихідців із СРСР у ЗС Німеччини характерними є тенденції явного перебільшення або применшення цієї категорії військовослужбовців у ЗС Німеччини, особливо серед німецьких авторів. Наприклад, учасники подій, німецькі офіцери Свен Штейнберг та Вілфрід Штрік-Штрікфельдт називали понад мільйон осіб [26, с.104; 28, с.49]. Отто Мюнтер твердив, що два мільйони радянських громадян зі зброєю в руках на боці Німеччини боролися проти Радянського Союзу [21, с.214–220]. Американський дослідник Тімоті Малліген, базуючись на даних Загального управління Вермахту ОКВ (Allgemeines Wehrmachtamt des OKW), подав інформацію про те, що на лютий 1943 р. їх було аж 750 тис., а на червень того самого року вже навіть 1, 2 млн. супроти 4,48 млн. загальної кількості вояків польових сухопутних військ (Feldheer) і кількість регулярних бойових східних частин зростає від грудня 1942 р. до липня 1943 р. на 240 % [20, с.157, 149]. Німецький дослідник Ганс Вернер Нойлен ствердив, що “кожен десятий, можливо, навіть кожен сьомий вояк німецьких Збройних сил протягом війни був (колишнім) громадянином Радянського Союзу” [22, с.341].

На противагу до цих явно перебільшених даних Георг Штейн в історії військ СС указав, що вони рекрутували на окупованих східних територіях 122 тис. осіб, а загалом до ЗС Німеччини мобілізовано від 200 тис. до 250 тис. осіб. З них приблизно 40 тис. рекрутовано до російських та українських допоміжних частин, які разом трактувались відповідно як “Російська Визвольна Армія” (Русская Освободительная Армия РОА) і Українське Визвольне Військо – УВВ [27, с.124]. Німецький учений Гельмут Гюнтер Дамс також подав явно занижені дані про кількість вихідців із СРСР у ЗС Німеччини – 320 тис. добровольців і 150 тис. легіонерів у східних легіонах [13, с.439]; американський науковець Омер Бартов уважав достовірними ці дані, але потрактував їх як 320 тис. “гіві” в частинах постачання (Versorgungstruppen) та 150 тис. “військовослужбовців радянських меншостей напівавтономних східних легіонів”, отже разом тільки 470 тис. осіб [8, с.73]. М.Еліотт указав, що з мільйона вояків із СРСР 50% належало до Східних військ, решта 50% – до антипартизанських частин [14, с.92–93], але учений із ФРН Маттіас Шрьодер вважає це неточним твердженням [25, с.150]. Георг Фішер твердив, що у ЗС Німеччини служило від 500 000 до одного мільйона колишніх радянських громадян [15, 108], Девід Футман, Джеральд Райтлінгер та Фредерік Вейл – від 800 000 до мільйона [28, с.4; 24, с.99; 30, с.10], а Юрген Торвальд вважав, що їх було від 900 000 до мільйона [29, с.228].

Хоча різні джерела й автори подають розбіжні, нерідко плутані й дещо суперечливі цифри про кількість у німецькому війську військово-

службовців із євразійського простору у сфері інтересів СРСР, загалом джерельні дані збігаються в основних показниках. Унаслідок періодичних утрат і перманентної ротації кількість у німецькому війську вихідців із територій, що на 22 червня 1941 р. перебували в складі СРСР, залишалася відносно сталою й приблизно однаковою впродовж останніх двох років німецько-радянської війни у середньому 700 тис. вояків. У червні 1943 р. у лавах Східних військ нараховувалося 200 тис. осіб, а у вересні 1944 р. в офіційній доповіді рейхсфюрерові СС Генріхові Гімлеру йшлося вже про 700 тис. представників східних народів [26, с.111, 143]. Проте перша цифра видається явно заниженою. За статистичними матеріалами генерала Східних військ Г.Гелльміха, на 2 лютого 1943 р. загальна кількість колишніх радянських громадян, які перебували на німецькій військовій службі, сягнула 750 тис. осіб, у тому числі від 400 тис. до 600 тис. “допоміжних добровольців” (“гіві”) без урахування військ СС, а також ВМС і ВПС Німеччини. Унаслідок утрат на лютий 1945 р. чисельність “гіві” склала 600 тис. осіб у Вермахті, до 60 тис. у Люфтваффе і 15 тис. у ВМС [7, с.63]. Окремою категорією були війська СС, у складі яких у 1943–1944 рр. були сформовані 29-та російська, 14-та українська, 30-та білоруська й 20-та естонська дивізії, 15-та і 19-та латвійські дивізії та інші формування з вихідців із СРСР. Серед них у період війни служило понад 150 тис. колишніх громадян Радянського Союзу [2, с.385].

У жовтні 1944 р. здійснено ресстрацію, що дозволила скласти уявлення про чисельність вояків зі Сходу [9]. За даними генерала кавалерії Ернста Кестрінга як наступника Г.Гелльміха на посаді генерала Східних військ, перейменованих від 1 січня 1944 р. на Добровольчі з’єднання (Freiwilligen-Verbände), після значних утрат вояцького складу ранньої осені 1944 р. кількість добровольців із СРСР у ЗС Німеччини склала 700 тис. осіб. Вони були розподілені таким чином: 500 тис. (включно з “гіві”) – у сухопутних військах, до 100 тис. у Люфтваффе, 40 тис. у ВМС Німеччини, 20 тис. в укомплектованій на базі легіонів Добровольчій кадровій дивізії (Freiwillige Stammdivision) як резервному з’єднанні для наступів, 10 тис. – у Російському Охоронному Корпусі в Сербії, 30 тис. вояки (тілки частково озброєні), призначені для формування двох російських дивізій, що мали перейти в підпорядкування колишнього радянського генерала Андрія Власова. Проте й ці дані були неповними і Е.Кестрінг уважав, що із врахуванням більшої кількості “гіві”, ніж це було офіційно зафіксовано, загальна кількість вихідців із СРСР у Вермахті склала від 800 тис. до 900 тис. осіб, до яких додалося майже 100 тис. осіб з окупованих східних територій, які поповнили формування військ СС. Таким чином, загальна кількість вояків зі східного простору в ЗС Німеччини склала майже 1 млн. осіб [18, с.36]. За визнанням співробітника головного політичного управління рейхсміністерства окупованих східних територій

Петера Кляйста, уже на зламі 1943–1944 рр. у ЗС Німеччини служив 1 млн. “гіві”, частково з добровольців [17, с.205].

Усього в роки Другої світової війни у ЗС Третього Рейху воювало біля 2 млн. іноземців, половина з яких – вихідці зі Східної Європи [11]. За кількістю на першому місці опинилися росіяни (310 тис. осіб), на другому українці, чия загальна кількість у військових формуваннях на боці Німеччини протягом 1939–1945 рр. сягнула приблизно 250 тис. осіб. За національною ознакою в ЗС Німеччини також служили 180 тис. туркестанців, 110 тис. представників народів Кавказу, 40 тис. волзьких татарів, 20 тис. кримських татарів, 5 тис. калмиків і представники інших національностей [22, с.330, с.342].

В останні місяці війни найбільше вихідців із територій, що 22 червня 1941 р. були в складі СРСР, служили в козацьких і російських з'єднаннях. На 27 квітня 1945 р. загальна чисельність Козацького Стану склала 31 463 осіб, у тому числі 1 575 офіцерів, 592 чиновники, 16 485 унтер-офіцерів і козаків, 6 304 непридатні до служби за віком і станом здоров'я), 4 222 жінки, 2 094 дитини віком до 14 років та 358 підлітків у віці від 14 до 17 років. Із загальної чисельності 1 430 осіб належали до еміграції з часу після закінчення Першої світової війни, тоді як решта формально – громадяни СРСР [3]. На липень 1944 р. у ВПС Німеччини було від 50 тис. до 60 тис. російських допоміжних добровольців, а на 1 лютого 1945 р. у польових військах (Feldheer) – приблизно 600 тис., у ВМС Німеччини – 15 тис. (з яких на 9 травня 1945 р. залишилося тільки 2 тис.). З них за штатним положенням на кожну піхотну дивізію припадало від 45 до 698 російських “допоміжних добровольців”. На середину травня 1945 р. у складі ЗС Німеччини все ще були такі номінально підпорядковані А.Власову формування, як 599-та російська бригада чисельністю 13 тис. військовослужбовців, що просувалася з Данії до Мельдорфа, 600-та російська піхотна дивізія чисельністю 12 тис. бійців у Чехії та 650-та російська піхотна дивізія чисельністю 18 тис. бійців, які переходили з Мюнзінгена до Лінца [23].

Важко погодитися з тезою дослідника Девіда Літгльджона про те, що колаборація, у тому числі військова, зростала з успіхами німецької зброї на фронтах [19, с.338]. Навпаки, необхідність поповнення втраченої військової сили сприяла зростанню кількості залучених до ЗС Німеччини іноземців із року в рік діаметрально протилежно до бойових перемог і набула максимального зростання в останнє півріччя німецько-радянської війни. У міру погіршення становища Вермахту на фронтах, коли виявилася необхідність мобілізації всіх резервів, рекрутування ненімців до ЗС Німеччини досягнуло максимальних масштабів порівняно з попередніми роками саме в останні півтора року. Другої світової війни в Європі, тобто в час постійних відступів і найбільших поразок Третього Рейху. Розвиток

війни й залучення воюючими сторонами до участі в ній усе більшої кількості людських резервів серед іншого виразно проявилось в мобілізації до різних служб і формувань німецьких військ чоловічого населення як із Третього Рейху, так і з союзних із ним та окупованих ним країн.

Певний вплив на зростання кількості ЗС Німеччини осіб “радянського походження” з цивільного населення чи військовополонених бійців Червоної армії (які були основним контингентом “радянських колабораціоністів”) мали поразки та втрати з’єднань Вермахту на фронтах, розвиток політичної війни й необхідність пропагандистського поширення тези про те, що СРСР буде переможено його ж власними громадянами, невдоволеними політичним режимом, існуючим у Радянському Союзі, особливо його національною та соціальною політикою. Вихідці із СРСР стали одним з основних контингентів іноземних резервів німецького війська. Зарубіжні, переважно німецькі й американські дослідники однак не погоджуються в тому, що їх був один мільйон, при чому розбіжності коливаються в межах “плюс-мінус” двісті-триста тисяч. Збіг даних різних автентичних архівних документів, свідчень компетентних учасників подій, науковців дає підстави стверджувати, що теза про один мільйон “радянських військових співробітників” у ЗС Німеччини є обґрунтованою і такою, що не викликає сумнівів чи заперечень. З одного боку, це не обов’язково автоматично означало, що всі завербовані пішли на це співробітництво виключно з антикомуністичних чи інших ідейних міркувань. Серед них були і антикомуністи, і опортуністи, і примусово мобілізовані. З іншого боку, масовий характер військової співпраці з Третім Рейхом мільйона мешканців територій, що були на червень 1941 р. у складі СРСР, виразно продемонстрував масштаби прихованого несприйняття більшовицької системи в Радянському Союзі. Навіть із урахуванням вимушеності вступу до німецьких військ під примусом чи під тиском обставин кількість добровольців навряд чи була меншою за третину мільйона осіб, які були змушені робити трагічний вибір між сталінським і гітлерівським режимом.

1. Гареев М.А. О мифах старых и новых // Военно-исторический журнал. – 1991. – №4. – С.42–52.
2. Гриф секретности снят: Потери Вооружённых сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах: Статистическое исследование. – М.: Воениздат, 1993. – 416 с.
3. Казачий стан и группа походного атамана // Internet: <http://bka-roa.chat.ru/cossackstanataman.htm>
4. Колесник А. РОА – власовская армия. Судебное дело генерала А.Власова. – Харьков: Простор, 1991. – 80 с.
5. Колесник А. Грехопадение. Генерал Власов и его окружение. – Харьков: Простор, 1991. – 238 с.

6. Под личиной “идейных борцов” // Аргументы и факты. – 1989. – №9 (438). – 4–10 марта. – С.6–7.
7. Чуев С. Проклятые солдаты. Предатели на стороне III рейха. – М.: Яуза, 2004. – 574 с.
8. Bartov O. Hitlers Wehrmacht. Soldaten, Fanatismus und Brutalisierung des Krieges.– Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt, 1999. – 335 s.
9. Bericht Zentralauskunftst. Für Ostvölker (ZAVO) an OKH/GenQu. v.29.10.1944: Erfassung d.Ostsoldaten, Hilfswilligen und ihrer Familienangehörigen, Suchanfragen. Postverkehr, sonst. Fürsorge) // Institut für Zeitgeschichte in München (IfZ). – MA-540; National Archives of the United States in Washington (NAUS), T-454, Roll 38, Frames 000753–000765.
10. Bundesarchiv-Militärarchiv in Freiburg (BA-MA). – RH 2/2728. – S.6, 10–16.
11. Buss P.H. The Non-Germans in the German Armed Forces 1939–1945. PhD dissertation. – Canterbury, 1974.
12. Cooper M. Nazi War Against Soviet Partisans. – New York, 1979. – 216 p.
13. Dahms H.G. Die Geschichte des 2. Weltkrieges. – Frankfurt/Main, 1989.
14. Elliott M. Soviet Military Collaborators during World War II // Ukraine during World War II. History and its Aftermath / Ed. by Y. Boshyk. – Edmonton: CIUS, 1986. – P.89–106.
15. Fisher G. Soviet Opposition to Stalin: A Case Study in World War II. – Cambridge, Mass. (USA): Harvard University Press, 1952. – 230 p.
16. Gehlen R. Der Dienst. Erinnerungen 1942–1971. – Mainz-Wiesbaden: v.Hase & Koehler Verlag, 1971. – 424 s.
17. Kleist P. Zwischen Hitler und Stalin, 1939–1945. Aufzeichnungen. Bonn: Athenäum Verlag, 1950. – 250 s.
18. Köstring E. Erfahrungen mit den Freiwilligen aus dem russischen Raum im Kampf gegen den Bolschewismus 1941/45 // IfZ. – Jürgen Thorwald Sammlung (JTS). – ZS 410/11. – S.13–62.
19. Littlejohn D. The Patriotic Traitors. A History of Collaboration in German Occupied Europe, 1940–1945. – London: Heinemann, 1972. – 390 p.
20. Mulligan T.P. The Politics of Illusion and Empire. German occupation policy in the Soviet Union 1942–1943. – New York: Praeger Publishers, 1988. – 250 p.
21. Münter O. Die Ostfreiwilligen. Der vergebliche Kampf der Stalin-Gegner im 2. Weltkrieg // Damals. Zeitschrift für geschichtliches Wissen. – 1979. – Nr.11. – S.207–226.
22. Neulen H.W. An deutscher Seite. Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS. – München: Universitas, 1985. – 518 s.
23. OKW/WFSt/OrgAbt (H), H.Qu.OKW, den 20.5.1945. 2085/45 [Zahl und derzeitig. Aufenthalt russisch. Freiwilligenverbände]. 1) Verbände russischer Freiwillige; 2) Hilfswillige // IfZ. – MA-660; NAUS, T-77, Roll 873, Frames 020119–020120.
24. Reitlinger G. The House Built on Sand: The Conflicts of the German Policy in Russia, 1939–1945. – New York: Viking, 1960. – 459 p.
25. Schröder M. Deutschbaltische SS-Führer und Andrej Vlasov 1942–1945. “Russland kann nur von Russen besiegt werden”: Erhard Kroeger, Friedrich Buchardt und die “Russische Befreiungsarmee”. – Paderborn-München-Wien-Zürich: Schöningh, 2001. – 260 s.
26. Steenberg S. Wlassow – Verräter oder Patriot? – Köln: Wissenschaft und Politik Verlag, 1968. – 256 s.

27. Stein G.H. Geschichte der Waffen-SS. – Düsseldorf: Droste Verlag, 1967.
28. Strik-Strikfeldt W. Against Stalin and Hitler: Memoir of the Russian Liberation Movement, 1941–1945. – New York: Day, 1970. – 270 p.
29. Thorwald J. Illusion: Soviet Soldiers in Hitler's Armies. – New York: Harcourt Brace, 1974. – 342 p.
30. Wyle F. Memorandum on Statistical Data on Soviet Displaced Persons. Report. – Cambridge: Russian Research Centre by Harvard University. August 1952. – 17 p.

The article raises a question of the number of inhabitants of the Soviet Union within Germany's Armed Forces during German-Soviet War. This article makes a significant contribution to understanding of this difficult scientific problem on the basis of great quantity of the unknown German archival documents as well as memoirs of eyewitnesses and scientific works.

Key words: *Germany's Armed Forces, the Third Reich, collaboration.*

УДК 94 (4) 1945 (439)

ББК 63. 3 (УУР) 7

І.В. Пендзей

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ Й ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УГОРЩИНІ (1988–1990 рр.)*

Проаналізовано кризовий стан угорсько-радянських політичних відносин, економічних зв'язків, суспільно-політичні, екологічні наслідки тривалого перебування на угорській землі радянських військ, проблеми формування нової зовнішньої, зокрема військової, політики уряду Й.Анталлі.

Ключові слова: *політика, відносини, Угорщина, радянські війська, Й.Анталл.*

Виведення радянських військових підрозділів із території Угорщини переросло в ключову проблему угорсько-радянських відносин, без вирішення якої вони не мали майбутнього. Скрупульозне планування перевезень, висока дисципліна, чіткість, ритмічність і узгодженість забезпечили безперервний "мирний" потік вантажів між СРСР і УР. З 11 березня 1990 р., коли розпочалося остаточне й повне виведення радянських військових частин і з'єднань, а також воєнної техніки з УР, і по 16 червня 1991 р., коли останній ешелон Південної групи військ (ПГВ) був відправлений на батьківщину, тобто протягом 15 місяців Угорщину залишили разом із сім'ями й цивільними вільнонайманими майже 100 тис. радянських громадян [14, с.21]. ПГВ, розмішена в Угорщині, нараховувала в кінці 80-х років 65 тис. чоловік [22, с.61]. Спеціальними ешелонами вивозили арсенал, якого було б достатньо для розгортання декількох дивізій, а також надсекретне озброєння – ядерні боєголовки, про наявність яких не знали не тільки рядові громадяни, але й керівники країни за винятком

* Продовження, початок див. у вип. II, IV–V, VI, VII, VIII, IX.